

تاریخی

تاریخ عصر غیبت کبری (۱)

● سید مندر حکیم

پیش درآمد

۱ - تبیین موضوع، اهداف، قلمروها و ویژگی‌های بحث

بسیار منطقی است که سؤال شود از این عنوان ذکر شده برای بحث چه منظوری دارید؟

آیا تاریخ یک فرد یا یک جامعه یا مجموعه‌ای از پدیده‌های از پیش تعیین شده مد نظر است؟

یا این که تاریخ تمام پدیده‌های اجتماعی و انسانی در عصر غیبت کبری مورد بحث قرار خواهد گرفت؟

پر واضح است که این عنوان در مجموعه‌ی عناوین ویژه‌ی تاریخ اسلام مطرح می‌شود. بنابراین، باید به مقطعی و دوره‌ای از تاریخ اسلام ناظر باشد، و نه به تمام پدیده‌های اجتماعی و انسانی در این دوران.

ولی از آن جایی که دوران غیبت کبری امام مهدی (عج) مطرح می‌باشد و امام مهدی (عج)، امام تمام بشریت است و نه فقط مسلمین یا شیعیان و در این دوران،

مقدمات ظهور او به عنوان مصلحی جهانی فراهم می‌گردد، و رسالت بررسی تاریخ این دوران منهای در نظر گرفتن نهایت این دوران و اهداف مطرح شده برای امامت او - که امام جن و انس است - امکان‌پذیر نیست، بنابراین، چه بسا لازم باشد که تاریخ جهان اسلام بلکه جهان بشریت در این دوران مورد مطالعه و دقت قرار گیرد، تا سیر تحولات اجتماعی و سیاسی و فرهنگی - که به سمت فراهم شدن شرایط جهانی برای ظهور مصلح جهانی جهت می‌یابد، با توجه به هدف‌مندی و قانون‌مند بودن حرکت جهان و بشریت در این جهان - مورد دقت قرار گیرد، و مقدار تطابق پیش‌بینی‌های وحیانی برای آینده‌ی بشریت با حرکت ارادی بشر و قانون‌مند بودن این حرکت روشن گردد. و از بحث‌های تحلیلی تاریخ به ویژه تاریخ دوران غیبت بتوانیم با هدف‌گیری‌های قرآنی برای بحث‌های تاریخی، هم‌سو شویم و از این بحث‌های تحلیلی برای رسیدن به اهداف والای تاریخ‌شناسی و تاریخ‌نگری بهره‌مند گردیم.

بنابراین، جا دارد برای کسانی که در بحث‌های تخصصی تاریخ وارد نشده‌اند، اهداف و رسالت کلان بحث‌های تاریخی را روشن نماییم تا این‌که در چنین بحث‌هایی، بی‌راهه‌نرویم و حداکثر استفاده را از تحلیل و نقد در بحث‌های تاریخی داشته باشیم.

نتیجه‌ی این مسیر چنین خواهد بود:

- ۱ - تبیین و تعیین موضع بحث به طور دقیق.
- ۲ - ترسیم اهداف و انگیزه‌های بحث درباره تاریخ عصر غیبت کبری.
- ۳ - تبیین قلمروهای بحث در تاریخ این عصر.

چهارمین بحث مقدماتی برای این سلسله بحث‌ها باید پرداختن به ضرورت بحث از تاریخ دوران غیبت کبری در قلمروهای یاد شده باشد؛ زیرا دلایل نیاز به این مباحث، چراغ ما برای تعیین برد و افق بحث‌های این مجموعه خواهد بود، چون به

اندازه‌ی نیاز فعلی و آینده‌ی خود باید حرکت کنیم.

پنجمین بحث مقدماتی در این مجموعه مشکلات و چالش‌های موجود در زمینه‌ی بحث‌های تاریخی دوران غیبت کبری می‌باشد. و آخرین بحث مقدماتی باید تعیین سرفصل‌های مناسب در هر یک از قلمروهای تعیین شده برای بحث‌های تاریخی دوران غیبت کبری باشد.

۲- اهداف و رسالت بحث‌های تاریخی

دومین بخش را با تعیین اهداف تاریخ‌نگاری قرآن کریم؛ شروع می‌کنیم زیرا قرآن کریم، راهنما و هدایت‌گر ما در تمام مراحل و ابعاد زندگی باید باشد. برای رسیدن یک پژوهش‌گر به مجموعه‌ی اهدافی که قرآن کریم برای تاریخ‌نگاری خود در نظر گرفته است، لازم است، دقتی ویژه در آیات تاریخی قرآن بنماید.

در حالی که حوادث و جریان‌ات تاریخی که همراه با تحلیل و نتیجه‌گیری می‌باشد، در حدود ثلث مساحت آیات قرآن را فرا گرفته است، بسیار بجا است که به چند مجموعه از آیات قرآن در این زمینه مراجعه نماییم.

مجموعه‌ی اول:

آیاتی که مخاطبان قرآن به ویژه مخاطبان قصص قرآنی را ذکر نموده و طبقات گوناگونی را اشاره کرده است.

این مخاطبان عبارتند از: عموم مردم، جهانیان، پرسشگران، شنوندگان، دانایان و کسانی که می‌خواهند بدانند، یا کسانی که می‌خواهند ایمان بیاورند، سپاسگزار باشند، یا بفهمند، یا تعقل کنند، یا یادآوری شوند، یا به یقین برسند، یا به یقین رسیده باشند، یا در حال برگشت به خدا باشند، یا با فراست و زیرک باشند، یا دانا و بینا باشند.

مجموعه‌ی دوم:

آیاتی که مردم را به نظر و مطالعه و دقت در حال گذشتگان یا سیر در زمین یا عبرت گرفتن از سرگذشت دیگران دعوت می‌نماید، که نشان دهنده‌ی جهت‌گیری قرآن به سمت تفکر و تحقیق و نتیجه‌گیری می‌باشد.

مجموعه‌ی سوم:

آیاتی که حوادث تاریخی را آیه خوانده باشد. آیه، نشانه است و آیه‌های تاریخی گویا مطالبی است که چون آینه، حقایق را به خوبی نشان می‌دهد یا گد می‌دهد و انسان را به صاحب نشانه می‌رساند.

مجموعه‌ی چهارم:

آیاتی که به طور صریح و روشن، اهداف تاریخ‌نگاری و بیان قصص انبیاء و امت‌ها را ذکر کرده باشد. مانند: آیه‌ی ۱۲۰ سوره‌ی هود و آیه‌ی ۱۱۱ سوره‌ی یوسف که در بیان حق دادن و موعظه و یادآوری و تقویت قلب (تثبیت فؤاد) و عبرت گرفتن خلاصه می‌شوند.

بدین سان می‌توانیم مجموعه‌ی اهدافی را که برای تاریخ‌نگاری در قرآن کریم آمده است، در شش امر خلاصه می‌کنیم:

۱- فراهم نمودن زمینه‌ی تفکر و ایجاد انگیزه برای پرسش و تحقیق که انسان را به گونه‌ای بهتر و سریع‌تر به حقیقت می‌رساند و عطش و نیاز انسان حقیقت‌جو را با رساندن او به حقایق تأمین می‌نماید.

۲- تاریخ نمایان‌گر تجربیات بسیار با ارزش گذشتگان است که در اختیار آیندگان قرار می‌گیرد و خردمندان و افراد بینا و تیزبین و عاقبت‌اندیش و فهیم از این تجربیات توشه برمی‌دارند و تحولات آینده‌ی خود و جهان بشریت را می‌بینند و می‌سازند، و بر آنچه می‌سازند آگاهی دارند، و با تحقیق و تفکر هم به یقین می‌رسند و هم سپاسگزار می‌شوند و راه صحیح و مسیر مطلوب برای بازگشت به حق را پیدا می‌کنند و طی می‌نمایند.

۳- با تذکر و یادآوری حوادث تاریخی، حجاب غفلت و فراموشی دریده می شود و انسان، موجودی هشیار و بیدار می گردد، و به گونه ای مطلوب به سوی اهداف تعیین شده برای او حرکت می کند و با این بیداری از خاک ریزهای دشمن به خوبی عبور می کند و تمام موانع سر راه خود را برمی دارد، و اجازه نمی دهد که کسی او را فریب دهد، یا تجربیات گران بهای دیگران را به قیمتی گران تر تکرار کند.

۴- و در نهایت، آرامش و اطمینان خاطر و قوت قلب پیدا می کند و با صبر و مقاومت و پایداری و امیدواری به سرنوشت روشن خود، مسیر صحیح زندگی را طی می کند و از هیچ دشمنی و خطری در هراس نخواهد بود.

۵- آیات الهی در تاریخ هم چون آیات الهی در طبیعت، همیشه پرفروغ بوده و انسان را با دلایل متقن به علم نامحدود و قدرت لایزال الهی آشنا نموده و او را به خدای خود ربط می دهد، تا وجود کوچک خود را در پرتو این وجود لایزال و نامحدود ببیند و هیچ گاه خود را بی نیاز و مستقل و افسارگسیخته نبیند.

۶- مسیر حق، مسیری روشن و پویا و تکامل بخش است که انسان های مؤمن، خود را به اهداف نهایی شان نزدیک می بینند و هیچ گاه یأس و ناامیدی، آنان را از پا در نمی آورد. بلکه برای خود وجودی مستمر و ریشه دار در عمق تاریخ احساس می کنند و با برنامه ای حساب شده و دقیق می توانند آینده ی روشنی برای خود ترسیم نمایند و رسیدن خود را به آن اهداف تضمین کنند.

نتیجه

بنابراین، بحث های تاریخی باید بحث هایی تحلیلی و مفید باشند، تا تمام اهداف یاد شده تأمین گردد. صرف اطلاع از حوادث تاریخ، یا صرف رسیدن به یک تحلیل، به تنهایی برای انسان مفید نخواهد بود یا لاقول، فایده ای اندک خواهد داشت.

البته قرآن کریم در تاریخ‌نگاری خود به قلمروهای گوناگون و مقاطع مختلف حیات بشر پرداخته و برای خود، روشی ویژه و منحصر به فرد انتخاب کرده است، و انسان را از گم شدن در مسیرهای انحرافی و پرپیچ و خم مباحث علمی تاریخی و غیر تاریخی بر حذر نموده، و روش صحیح سلوک راه را در تاریخ‌نگاری بیان کرده است.

در بحث‌های ویژه‌ی تاریخ دوران غیبت کبری نیز نباید از این اهداف و روش قرآنی فاصله بگیریم و تاریخ این دوران را برای محض اطلاع فرا نگیریم، بلکه برای رسیدن به مقاصد مهم و هدف‌هایی بزرگ، به آشنایی با حوادث تاریخی این دوران و تحلیل صحیح این رویدادهای تاریخی پردازیم.

۳- قلمروهای بحث‌های تاریخی عصر غیبت کبری

سومین بحث مقدماتی، تبیین قلمروهای بحث‌های تاریخی دوران غیبت کبری امام مهدی (عج) می‌باشد.

بسیار طبیعی است که اولین قلمرو این بحث همان تاریخ شخص امام مهدی (عج) می‌باشد. در این قلمرو شایسته است - علی‌رغم محدودیت منابع گویا و روشن در این زمینه - حوادث زندگانی ویژه‌ی آن حضرت پس از انقضای دوران غیبت صغری، و سیره‌ی حضرت مهدی (عج) در دوران غیبت کبری، و هم‌چنین ملاقات‌های حضرت مهدی (عج) با طبقات مختلف در طول دوران غیبت کبری مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

۲- از آن جا که حضرت مهدی (عج) برای رسیدگی به شؤون دینی، فرهنگی و سیاسی شیعیان خود، فقهای جامع‌الشرایط را به عنوان نمایان عام خود و مراجع تقلید مسلمین منصوب نموده است، تاریخ مرجعیت و مراجع تقلید، باید دومین قلمروی بحث‌های ویژه عصر غیبت کبری باشد.

۳- حوزه‌های علمیه به عنوان نهاد ریشه‌داری که پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام، آن را تأسیس کرده‌اند تا در آن نهاد، متخصصانی در شناخت دین، تربیت یافته و نیازهای فرهنگی جامعه اسلامی را در دوران غیبت تأمین کنند و وظیفه‌ی پاسداری از فرهنگ اسلامی را بر دوش بگیرند. بنابراین، تاریخ این نهاد بسیار مهم که پرتویی از نهاد امامت است، باید به گونه‌ای تحلیلی، و نقش آن در ترویج فرهنگ اسلامی و فرهنگ امامت و مهدویت در طول دوران غیبت کبری، در کنار نقش سیاسی آن، مورد مطالعه و تحقیق قرار گیرد.

۴- شیعه و تشیع و فرهنگ شیعی، جنبش‌ها و دولت‌های شیعی در دوران غیبت کبری به عنوان چهارمین قلمرو نیز باید مورد مطالعه قرار گیرد.

۵- با توجه به این‌که تاریخ دوران غیبت کبری، مقطعی از تاریخ اسلام و تاریخ جهان اسلام بوده، و در فضای عام و گسترده‌ی جهان اسلام، تمام تحولات مربوط به شیعه و تشیع و حوزه‌های علمیه و مرجعیت و غیبت شخص امام مهدی (عج) انجام گرفته، و بحث‌های ویژه‌ی هر قلمرو با قلمروهای دیگری ارتباط نبوده است، بنابراین در یک نگاه تاریخی - تحلیلی، تمام این قلمروها باید با هم دیده شوند.

تاریخ جهان اسلام در ابعاد مختلف (فرهنگی، دینی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و در تمام ابعاد جغرافیایی) باید ملاحظه گردد. بنابراین، شرق جهان اسلام و شمال و جنوب خاورمیانه و غرب آن، همگی به هم پیوسته است و باید مورد توجه قرار گیرد.

۶- و در صورت لزوم، سیر تحولات عمده در جهان بشریت نیز نباید از چشم یک مورخ محقق به دور باشد؛ زیرا رسالت امام مهدی (عج)، رسالتی جهانی است و جهان در انتظار این مصلح الهی به سر می‌برد. پس تمام تحولات جهانی که جهان را به سمت آن روز موعود حرکت می‌دهند، باید مورد مطالعه‌ی جدی قرار گیرند.

۴- ضرورت بحث و اهمیت تاریخ عصر غیبت کبری

چهارمین بحث مقدماتی، تبیین ضرورت‌های بحث از تاریخ دوران غیبت کبری می‌باشد.

با توجه به این‌که، گذشته چراغ راه آینده است، ضرورت بحث از تاریخ و سیر تحولات عصر غیبت کبری، روشن خواهد بود.

تاریخ‌نگری - البته آن طور که قرآن کریم آن را مطرح کرده است - انسان را چشمی بینا و درکی عمیق می‌بخشد و برخلاف آن‌چه برخی تصور می‌کنند، انسان در زندان گذشته‌ها، زندانی نمی‌شود، بلکه وضعیت فعلی خود را با توجه به گذشته بهتر درک می‌کند و خود را برای آینده‌ای قابل پیش‌بینی و قابل تحقق آماده می‌سازد؛ به گونه‌ای که می‌توانیم بگوییم: یک انسان تاریخ‌نگر، یک انسان آینده‌نگر می‌باشد. با آگاهی ویژه‌ای به سوی آینده حرکت می‌کند و چنان‌چه لازم ببیند، می‌تواند در ساختن آینده‌ی خود، نقش به‌سزایی داشته باشد.

بنابراین، دانستن تاریخ صدر اسلام و پیچیدگی‌های دوران امامان معصوم پس از پیامبر ﷺ و سپس دوران غیبت تا حال حاضر، به ما امکان برنامه‌ریزی بهتری برای آینده می‌دهد.

از این گذشته، برای رشته‌ی تخصصی تاریخ و رشته‌های تخصصی فقه و حدیث و تفسیر، آگاهی از دوران غیبت کبری تا حال حاضر، امری حیاتی و ضروری است؛ زیرا بدون دانستن این تحولات، بسیاری از مسایل تخصصی این رشته‌ها، قابل درک و فهم علمی نخواهد بود، تا جایی که می‌توان گفت: چنان‌چه کسی در تاریخ اسلام و مسلمین، آن هم در تمام دوران‌های گذشته، سیر تاریخی نداشته باشد و صاحب تحقیق نباشد، نمی‌تواند به تمام منابع استنباط و تفقه در دین، اشراف داشته باشد و دعوی اجتهاد مطلق کند. هر چند افراد غیر مطلع از تاریخ، چنین ادعایی را سنگین می‌دانند و شاید چنین مطلبی را مبالغه‌ای بیش ندانند، اما در حدّ اشاره باید گفت:

حدیث و رجال ما، که بخش عمده‌ای از منابع و اطلاعات مهم این رشته را تشکیل می‌دهند، بدون آگاهی از تحولات دوران غیبت کبری، ناقص و ناتمام بوده، و نظرات اجتهادی ما قابل اعتماد نخواهد بود.

۵- چالش‌های بحث در تاریخ عصر غیبت کبری:

پنجمین بحث مقدماتی، چالش‌ها و مشکلات ویژه‌ی تاریخ عصر غیبت کبری می‌باشد.

در سومین بحث مقدماتی روشن شد که اولین قلمرو برای بحث در تاریخ دوران غیبت کبری، تاریخ شخص امام مهدی (عج) است که مهم‌ترین بحث و نزدیک‌ترین موضوع نسبت به عنوان بحث می‌باشد. ولی بحث در این قلمرو، بسیار محدود و فاقد منابع مناسب می‌باشد؛ زیرا پیش فرض ما در بحث، غیبت تام امام مهدی (عج) می‌باشد. و با غیبت تام، چه اطلاعی از او می‌توانیم داشته باشیم؟

مکان زندگی و تحرکات امام مهدی (عج)، نحوه‌ی زندگی او، نحوه‌ی ارتباط با مردم و سیره‌ی عام و خاص او در این دوران، زندگی خصوصی او و بسیاری از مسایل ویژه‌ی امام مهدی (عج) که برای یک بحث تاریخی مطرح می‌باشند، شاید بدون جواب بمانند.

بنابراین می‌توانیم بگوییم: اولین چالش در بحث‌های تاریخ عصر غیبت کبری، مشخص نبودن قلمروهای بحث در این برهه‌ی تاریخی است که به تناسب اهداف مورد نظر و افق‌های دید تاریخ‌نگاران، می‌تواند بسیار متفاوت باشد. آن چه را در سومین بحث مقدماتی بیان داشتیم، در حقیقت می‌تواند یک نظر تأسیسی باشد؛ زیرا آن چه تاکنون با این عنوان آمده است؛ یا منهای تاریخ شخص امام مهدی (عج) بوده^۱ یا این که فقط به تاریخ شخص امام مهدی (عج) بسنده کرده است.^۲

دومین چالش، کمبود منابع در زمینه‌ی اولین قلمرو برای بحث‌های دوران غیبت

کبری است.

چالش سوم، پراکنده بودن اطلاعات تاریخی است. آن‌هم در منابعی که هر کدام با دیدگاه‌های ویژه‌ای به رشته‌ی تحریر درآمده است.

البته منابعی که توسط مستشرقین عرضه شده است، نمی‌تواند منابعی مطمئن و گویای واقعیت باشد.

برای منابع عمومی تاریخ اسلام نیز باید بگوییم که تاریخ شیعه و تشیع و حوزه‌های علمیه و مراجع بزرگ تقلید در این منابع نیز کم‌رنگ بوده یا این‌که صددرصد مورد تجاهل قرار گرفته است.

بنابراین، باید تلاشی اساسی و همه‌جانبه، همراه با حساسیت‌های لازم برای یک محقق، انجام پذیرد، تا این‌که مجموعه‌ای منسجم و علمی و فراگیر در مورد تاریخ عصر غیبت کبری فراهم آید. چنین کار بزرگی را باید یک گروه توانمند یا مؤسسه‌ای متخصص در تاریخ بر عهده گیرد، تا تاریخی مستند و تحلیلی، عرضه گردد و مورد استفاده‌ی رشته‌های تخصصی و عمومی قرار گیرد.

پی‌نوشت‌ها ▽

۱- مانند: درسنامه و تاریخ عصر غیبت (آقایان آقایی، جباری، عاشوری، حکیم).

۲- مانند: تاریخ الغیبة الکبری از سید محمد صدر.